

Sørens Broder

Om Peter Christian Kierkegaard (1805-1888)

LEIF GRANE

To brødre

Hvis en udlænding eller en fra udlandet hjemkommende dansker i 1850 havde spurgt, hvem Dr. Kierkegaard var, er det overvejende sandsynligt, at han var blevet oplyst om Peter Kierkegaard, der var en kendt og agtet mand i offentligheden, måske med den tilføjelse, at der også var en anden Dr. Kierkegaard, nemlig hans broder Søren, der skrev mærkelige bøger, som de færreste vidste, hvad de skulle stille op med. Ganske vist var Sørens indsigelse mod den herskende teologi blevet aktuel på grund af udgivelsen af Hans L. Martensens »Christelig Dogmatik«, men de fleste har dog nok været mere interesseret i, hvad Peter havde at sige, både om broderen og om Martensen. Fire-fem år senere fulgte Søren Kierkegaards kompromisløse angreb på den bestående kirke, der afsluttedes med hans død. Det rev op i sindene og skabte en interesse for hans forfatterskab, som aldrig siden er ophørt. Brødrenes fælles arv fra barndomshjemmet og de mange træk hos dem begge, der umiskendeligt bevidner det nære slægtskab, havde, så længe Søren levede, vanskeliggjort deres indbyrdes forhold. Deres dagbøger og øvrige papirer viser klart, hvor meget det beskæftigede dem, men også hvordan deres saglige uenighed krydsedes af en bevidsthed om fælles rødder.

I 1997 vil navnet Kierkegaard for langt de fleste alene være knyttet til fornavnet Søren, medens Peter kun er kendt af få. Med den internationale berømmelse og det stærke hjemlige engagement i Sørens forfatterskab er det ikke så mærkeligt. De pseudonyme skrifter synes at kunne lede i mange retninger og har da også tydeligvis tiltrukket filosoffer, teologer og litterater af højst forskellig observans. Der skal

ikke her tages stilling til denne mangfoldighed. Blot skal det bemærkes, at de skrifter, Søren Kierkegaard udgav under sit eget navn, næppe kan tydes i mere end én retning, nemlig den, der helt konsekvent førte til kirkekampen i 1854-1855. Sådan opfattede Peter Kierkegaard sin broder, og just derfor måtte han – hvor meget han end i kraft af slægtskabet forstod ham – tage afstand.

Peter har ikke som broderen formået at vinde vor samtids interesse, skønt hans væsentlige betydning i egen samtid er umiskendelig. Det er der flere grunde til. Den vigtigste er ret så påfaldende: Peter Kierkegaard var ude af stand til at skrive flydende og inciterende. Som broderen var han en dialektiker af format, men hos ham blev evnen til at vende og dreje en sag lammende, idet den fik ham til at fortabe sig i de mange muligheder for argumentation, så at hans fremstilling blev trættende og forvirrende. Brutalt sagt var han en elendig skribent! Når han alligevel formåede at få stor indflydelse og anseelse, beroede det på, at han til gengæld, som det hyppigt er bevidnet af venner, men også modvilligt af fjender, var en blændende taler. Karakteristisk nok var hans berømteste taler ikke nedskrevet i forvejen, men holdt uden manuskript.

Disse ejendommeligheder har bevirket, at Peter Kierkegaard overhovedet ikke har efterladt sig noget, der i mindste måde kan tåle sammenligning med broderens skrifter. Sin betydning fik han først og fremmest som en selvstændig discipel af Grundtvig, hvis indsats for at fremme både den folkelige og den kirkelige side af Grundtvigs virke blev særdeles væsentlig. Intet kunne vel mere ophidse hans broder, der endte med at se grundtvigianerne som sine værste fjender, skønt han under sin kamp mod den etablerede kirke næsten ikke gav offentligt udtryk for det. At hans tilbageholdenhed på dette punkt hang sammen med Peters holdning, kan næppe betvivles. Peters forhold til »partiet« var ham modbydelig – og dog tav han, skønt han raser i dagbøgerne. I bitterheden mod Peter kan man, tror jeg, se en modvillig anerkendelse af broderens betydning.

To brødre, forbundet ved den stærke slægtsfølelse, der prægede den Kierkegaardske familie, men skilt fra hinanden ved deres modsatte holdning til Grundtvig. Begge dele blev bestemmende for dem begge, både ved det, de sagde, og ved det, de tav om.

Den unge filosof og teolog

Peter Christian Kierkegaard blev født 1805 i Hillerød, hvortil hans forældre var flyttet fra København kort forinden. Faderen, hosekræmmer Michael Pedersen Kierkegaard, der 1797 havde solgt sin blomstrende forretning og samme år for anden gang indgået ægteskab, med Ane Sørensdaughter Lund, havde i forvejen tre døtre. Efter Peter fik parret yderligere tre sønner, hvoraf den yngste, Søren Aabye, fødtes 1813. Familien var da forlængst flyttet tilbage til København.

Hosekræmmeren formenes især at have opgivet sin forretning for at få mere tid til læsning og eftertanke. Peter har siden omtalt ham som »Den mest begavede Mand, jeg har kendt«. Den dialektiske begavelse synes Peter og Søren at have fået i arv fra deres far, fra hvem de vel også har arvet tungsindet og skrupulositeten. Familien blev i København knyttet til Brødremenigheden, men efter J.P. Mynsters ansættelse ved Frue kirke kom man også til gudstjeneste hos ham. Sønerne fulgte også deres fader deri, at de var tilbøjelige til at udlægge selv små begivenheder som tegn på Guds vilje, som gunst eller straf.

Peter viste tidligt rige evner. Hans skolegang i Borgerdydskolen sluttede 1822 med udmærkelse, hvorefter han studerede teologi og blev kandidat 1826, med de bedste anbefalinger fra fakultetets lærere. De næste to år var han lærer ved Borgerdydskolen, hvor han bl.a. havde sin broder Søren som elev – en vistnok noget tvivlsom fornøjelse – samtidig med at han læste en del filosofi. Det har vel stået som en mulighed for ham at få sit virke ved universitetet. 1828 drog han på udenlandsrejse. Han begyndte i Berlin, hvor han bl.a. hørte Hegel. Selv studerede han ivrigt kirkefædre og middelalderlige skolastikere. Om Hegel skrev han hjem. Mærkeligt nok er han, så vidt jeg ved, den eneste danske tilhører hos Hegel, der har sagt noget væsentligt om den berømte filosof. Han hørte ham læse over historiens filosofi. Peter er tilpas imponeret, men for så vidt angår Hegels udtalelser om kristendommen, er han skarpt afvisende. Hegel forekommer ham, trods sin antagelse af kristendommens dogmer, at fordreje den »i en Mening, som aldrig før er anet«. Langt interessantere, mener han, ville det have været, hvis Hegel havde vendt sig mod kristendommen. Disse ord, kan man sige, er næsten

profetiske, når man betænker, hvordan det gik efter Hegels død, da hans disciple delte sig i, hvad man har kaldt »højre- og venstrehegelianere«, hvoraf de sidstnævnte jo netop vendte sig mod kristendommen.

Opholdet i Berlin fulgtes af et længere ophold i Göttingen, hvor han erhvervede den filosofiske doktorgrad. Over for J.P. Mynster, der i kraft af sin plads i Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler var en indflydelsesrig mand, begrundede han dette skridt med, at han med sin doktorgrad håber at få lettere adgang til katolske biblioteker, der, efter hvad han har hørt, ikke gerne modtager protestantiske cand.theol.'er. Afhandlingen handler om løgnens begreb. Både Mynster og Poul Martin Møller, der skrev en rosende, omend ikke ukritisk anmeldelse, fandt dette arbejde meget lovende. Iøvrigt deltog Peter åbenbart ikke sjældent i disputationer under sit ophold i Berlin og Göttingen, hvilket indbragte ham øgenavnet »Der Disputierteufel aus dem Norden«. Hans færdighed ved disputationer hang iøvrigt ikke blot sammen med hans dialektiske evner, men også med usædvanlige latinske kundskaber.

Rejsen gik videre til Rhinen og Nederlandene, inden han kom til Paris, hvor han under julirevolutionen blev tvunget til at deltage i opførelsen af barrikader. Medvirken til fjernelse af Bourbonerne var imidlertid ikke blandt Peters ideer om udbytterig rejse, og han forlod skyndsomst Paris for over Tyskland at rejse hjem i efteråret 1830. Med en vellykket filosofisk doktorafhandling og flittige, lærde studier i ryggen måtte hans tanker nu definitivt gå i retning af en akademisk løbebane. Med Mynsters velvilje at forlade sig på syntes det på ingen måde at være uden for rækkevidde.

På hjemturen havde Peter hørt om Poul Martin Møllers udnævnelse til professor i filosofi ved Københavns Universitet, og han skrev til Møller for at høre om muligheden for at efterfølge ham i Kristiania; men da svaret gjorde det klart, at man i Norge ikke ønskede at få en dansker, måtte den idé opgives. Han genoptog da foreløbig lærergerningen ved Borgerdydskolen. Fra 1833 var han desuden en meget søgt manueltør til teologisk embedseksamen. På det tidspunkt havde han holdt dimisprædiken, og samme år havde han søgt – og fået – embedet som sognepræst i Vejerslev og Blidstrup på Mors. Efter udnævnelsen meldte skruplerne sig: var han værdig, og kunne han aflægge præsteeden?

Svaret, som han søgte ved opslag i Bibelen, blev negativt. Han gik da i audiens hos Frederik VI og opnåede, dog ikke uden en irettesættelse, tilladelse til at indgive afskedsansøgning. Forløbet er karakteristisk for Peter Kierkegaards ængstelighed. Vennerne rystede på hovedet af ham, men den lærde provst Engelbreth beklagede, at Peter ikke holdt fast ved ønsket om en stilling ved universitetet, og Mynsters velvilje var urokket – indtil videre.

Formentlig har manuduktionsvirksomheden atter givet Peter lyst til at virke ved universitetet, og han indgav ansøgning om tilladelse til at holde filosofiske og teologiske forelæsninger. Han fik dog kun lov til at virke ved det filosofiske fakultet. I efteråret 1834 holdt han da forelæsninger over moralfilosofien. Samtidig tænkte han meget på at fuldføre sit arbejde om lønnen med en teologisk licentiatdisputats. Når det kom til at gå anderledes, hænger det sammen med hans forhold til Grundtvig, som for alle tider skulle lukke vejen til universitetet for ham.

Den afgørende beslutning og dens konsekvenser

Da Peter efter udnævnelse til sognepræst blev bange for at tage følgerne, havde han bl.a. søgt råd hos Grundtvig, som han altså i 1833 allerede må have haft stor tillid til. Grundtvig og en række af hans venner blandt yngre teologer hørte i tiden efter Peters hjemkomst til familiens omgangsfæller. Trods den dystre tone, der som følge af husekræmmerens mørke livssyn kunne herske i hjemmet, var gæstfriheden stor, når den gamle Kierkegaard i håbet om en stimulerende samtale hentede vinen op fra kælderen. Peter, der før sin udenlandsrejse stadig var noget præget af den oplysningsteologi, som dengang endnu rådede ved universitetet, blev mere og mere optaget af den kamp mod rationalismen, som siden 1825 havde været ført af Grundtvig og andre, men også af Grundtvigs eget kirkelige syn. Denne kamp førtes ikke mindst i J.C. Lindbergs »Nordisk Kirketidende«. I 1834 ytrede Peter ønske om at skrive anonymt i tidsskriftet, hvad Lindberg dog ikke ville høre tale om. Det kan næppe betvivles, at Peters forslag hang sammen med hans viden om, at Lindbergs blad misbilligedes stærkt i byens førende intellektuelle kredse, og især om, at Mynster afskyede det. Den i samme kredse højt

værdsatte præst hørte jo også til dem, der kom i hosekræmmerens hus. Efter Lindbergs afslag skrev da Peter under sit eget navn. Tilfældet ville, at det nummer af »Nordisk Kirketidende«, hvori en artikel af ham første gang stod, udkom dagen inden han skulle til Mynster for at tale med ham om en ledig stilling ved Sorø Akademi. Mynster gav ham »en drøj Irettesættelse«, og Peter fik ikke stillingen. Han havde bekendt kulør og var ikke længere i Mynsters gunst.

Det første indlæg i »Nordisk Kirketidende« blev hastigt fulgt af flere, men mere afgørende var det nok, at Peter i 1835 indleverede en afhandling til forsvar for den teologiske licentiatgrad, som måtte oprøre fakultetet og alle, der misbilligede Grundtvigs virke – og det vil på dette tidspunkt stadig sige de fleste toneangivende teologer. Planen om en videreførelse af den filosofiske doktorafhandling var opgivet og erstattet af et arbejde, der satte sig det mål at vise det Grundtvigske kirkesyns egnethed til udformning af en teologi. Peter lod dermed, som han selv udtrykker det, alle »falske, skiære, kiødelige Bevæggrunde« fare. Da først betænkelighederne med henblik på en åben tilslutning til det foragtede »parti« var overvundet, skulle der åbenbart mere til end en fortsættelse af den filosofiske afhandling, hvormed han formentlig endnu en gang ville have vundet den akademiske verdens ros og anerkendelse. Når først skridtet var taget, skulle det ske med fynd og klem. Det er iøvrigt værd at notere sig, at Peters dagbøger synes at vise, at han i denne periode havde heftige diskussioner med broderen, der som han selv var mærket af, at deres moder, begge deres gifte søstre og en yngre broder døde i 1834. Skønt Søren endnu var langt fra at være afklaret på dette tidspunkt, ser han altså ud til allerede da at have næret uvilje mod Peters grundtvigske tilbøjeligheder.

Det gjorde sandelig også Det teologiske Fakultet. Fakultetsmedlemmernes vota og deres diskussion senere om formuleringen af fakultetets indstilling til Direktionen for Universitetet er interessant læsning. Kun professor C.E. Scharling, der skrev først, forsøger en egentlig vurdering, medens de tre andre, H.N. Clausen, M.H. Hohlenberg og C.Th. Engelseft, uden at gå imod Scharlings skarpe kritik mest lader sig bestemme af taktiske hensyn. Dommen er tilintetgørende: uvidenskabelig, banali-

teter sat på stylder, katolicerende, uklar. Scharling finder derfor afhandlingen uantagelig. Clausen er enig i kritikken, men dog ikke sikker på, at fakultetet bør forkaste den. Grundtvigs modstander i 1825 og de følgende år frygter for offentlighedens reaktion: hvis man forkaster, forbliver fakultetets begrundelse ukendt, og det vil ikke tage sig godt ud over for en forfatter, der ellers anses for dygtig. Hohlenberg bryder sig ikke om Clausens begrundelse for en antagelse, men er enig med ham i sagen: man kan antage disputatsen til forsvar af hensyn til Kierkegaards tidligere demonstrerede duelighed. Engelstoft er den eneste, som ikke vil frakende afhandlingen videnskabelig værdi. Resultatet blev en besked til Peter om, at fakultetet – dog ikke uden betænkelighed – »har troet at kunne antage [afhandlingen]«.

Svaret kastede Peter ud i nye sjælekvaler. Han overvejede at opgive forsvaret, men endte dog med beslutte sig for det. Fakultetet har antagelig ment at kunne sætte tingene på plads ved det mundtlige forsvar, men har i så fald glemt, hvem det havde at gøre med. Selv skriver Peter i sin dagbog:

»Den 29 disputerede jeg da fra 10 til henad 2 og fra 4 til henad 9. Den ugunstige Dom over Dissertationen havde gjort Opsigt blandt Studenterne, saa at der hele Dagen var fuldt Huus. Opponenterne vare Scharling, Kolthoff, Prof. Johannesen, stud. Monrad, Bornemann, Trojel og Prof. Engelstoft«.

Fra anden side hører vi, at professorerne var »alt andet end høflige«, og at det var grunden til, at D.G. Monrad tog ordet for yderligere at tilbagevise professorernes indvendinger. I et brev til Gunni Busck skrev Grundtvig:

»Kierkegaard disputerede da i Fredags for Licentiat-Graden og Sligt er jo kun Spilfægteri; men at Man matte døie en Disputats om at bygge hele Theologien paa Kirke-Ordet og see Kirkens Gienmæle citeret, og at Regents-Kirken var propfuld fra Morgen til Aften for at høre, hvad det blev til, er, om jeg seer ret, et af Tidens store Tegn i vor lille Kreds, der sikkert har langt mere at betyde, end det selv er«.

Grundtvig har ingen respekt for det akademiske halløj på »Embedsmands-Fabrikken«, som han andetsteds kalder universitetet, men i

den omstændighed, at det modvilligt må lade sig bruge til at forfægte hans eget kirkesyn, ser han dog et vigtigt vidnesbyrd om, at et vendepunkt nærmer sig.

Om selve forløbet af disputationen ved vi ikke meget, men fakultetets efterfølgende drøftelse af ordlyden i den indstillende skrivelse til Direktionen kunne tyde på, at Peter Rørdam ikke har ganske uret, når han efter omtale af Søren Kierkegaard skriver til sin broder:

»Hans Broder, Doctoren, hvis Licentiat-Disputats med Nød og Næppe blev antaget af det theologiske Facultet, hvis Dom var »admissa«, viste ved de mundtlige Diskussioner, at han var Karl for sin Hat; thi i egentligste Forstand legede han Himmelspræt med Facultet og øvrige Opponenten, saa at han paa det meest glimrende fik en heel modsat Dom af Publikum«.

Fakultetets efterfølgende diskussion gælder følgende sætninger i et udkast af H.N. Clausen: »Facultetet havde, med Hensyn til dette Arbejdes ringe videnskabelige Værd, ikke været uden Betænkelighed ved at antage det. Ved sammes mundtlige Forsvar lagde Forf. derimod ualmindelig Virtuositet i Disputerekunsten for Dagen«. De øvrige professorer har forskellige forslag til sproglige rettelser, men ingen af dem vover for alvor at anfægte, at Peter klarede godt for sig. Clausen endte med at rette »Virtuositet« til »Talent og Færdighed« og lod det øvrige stå. Igen er fakultetets uvilje tydelig, men det fuldstændige fravær af tvivl om Peters evner for disputation kunne tyde på, at Peter Rørdams skildring af begivenhederne ikke er helt ved siden af. »Der Disputierteufel« havde atter vist sig på katederet! Men vigtigere end professorernes forargelse er naturligvis disputatsens indhold.

Peter Kierkegaards teologiske program

Disputatsens titel lyder: *De theologia christiana, præcipue autem philosophica eius parte, rite construenda*, hvilket vil sige noget i retning af »Overvejelser over, hvordan den kristne teologi, især dens filosofiske del, rettelig bør opbygges«. Det er altså selve måden at drive teologi på, Peter Kierkegaard vil fremlægge – og således belære det teologiske fakultet om. Ikke underligt, at fakultetet blev noget gnavent over denne

bog! Han begynder med at slå fast, at sammenhængen i teologien bør kunne begrundes teologisk, dvs. den skal være konsistent i sig selv og kan ikke klare sig med en henvisning til, hvad den skal bruges til. Det må være objektet og ikke anvendelsen, der bestemmer indholdet.

Kierkegaard forsøger sig ikke med nogen original bestemmelse af teologien, men tilslutter sig, at den er en positiv videnskab, hvis objekt og materiale er kristendommen. Men han gør opmærksom på, at teologien følgelig er og må være fragmentarisk og ufuldkommen, fordi den er historisk, dvs. afhængig af, hvad den enkelte teolog og den enkelte periode af kirkehistorien har evnet at forstå af kristendommen. Fuldendt kan teologien ikke blive, før kristendommen når sin fuldendelse, nemlig ved tidernes ende.

Betyder det så, at vi er overladt til teologernes forgodtbefindende? Nej, ingenlunde, for teologien må tage sit udgangspunkt i det, som efter kristendommens natur er det højeste, og hvad det er, behøver vi ikke at lede længe efter. Her er det, Kierkegaard klart og bevidst søger tilknytning hos Grundtvig: i Kristus, Faderens Ord, er livet. I troens ord, som vi prædiker og bekender, i dåbens ord, hvorved vi genfødes, og i nadverordet, der forener os med Herrens legeme og blod, vil Kristus, da han er Faderens evige Ord, være til stede hos sine troende og ikke på nogensomhelst anden måde.

Følgelig må Kierkegaard tage afstand fra dem, der vil gøre erkendelsen (ortodoksien), viljen (Kant) eller følelsen (Schleiermacher) til religionens sted. Men lige så lidt kan der være tale om, at Skriften og ikke trosordet er teologiens fundament. Vi tror ikke på Skriften, og Herren bor lige så lidt i bøger og bogstaver som i basilikaer eller kapeller. Kierkegaard vil på ingen måde afvise Bibelens autoritet, som han tværtimod energisk betjener sig af, men han afviser, at en beskrivelse af den apostolske kristendom – og sådan, mener han, må Skriften opfattes – kan danne et fornødent grundlag for teologien.

Man kan også illustrere hans anliggende ved at henvise til bogens titel: »Om den rette måde at opbygge teologien på«. Hvis skriftfortolkningen, den menneskelige psyke eller fornuftens dom var teologiens udgangspunkt, ville det ikke være teologien, men kristendommen selv, der skulle »konstrueres«. Men teologien kan netop ikke skabe sin

egen genstand. Den er afhængig af, at objektet er der i forvejen. Kierkegaard er sig bevidst, at han med dette standpunkt går mod strømmen i den protestantiske teologi. Han mener, at alle, der vil gøre Bibelen til kristendommens fundament, lider af den vildfarelse at anse troen for at være teologiens datter. De færreste vil ganske vist indrømme det, men det bliver konsekvensen, når de forventer, at man skal indrette sin tro efter deres skriftfortolkning.

Det forkerte i en sådan opfattelse beror efter Kierkegaards mening på, at sammenhængen mellem det guddommelige Ord og det liv, som det skaber i de troendes hjerter, dermed er opløst. Går man derimod ud fra livet selv, der går forud for videnskaben, idet man lader kirkens vidnesbyrd om Ordet som det, der både konstituerer kirken og skænker den enkelte troende livet, være teologiens fundament, mener Kierkegaard ikke, der er fare for, at de enkeltes subjektive dom vil kunne åbne vej for vildfarelser.

Sagt på almindeligt dansk er meningen denne: En fremstilling af kristendommen, der bygger på skriftfortolkning, på fornuftens dom eller på en teori om den religiøse følelse, svæver frit i luften ved at lægge vægt enten på det objektive alene eller på det subjektive alene, dvs. enten på troens indhold i objektiv forstand eller på troen som livsholdning. Ingen af delene slår til, for kristendommen findes kun i forholdet mellem Ordet og troen. Man kunne også sige: den er kun til som eksistens i relation til det guddommelige Ord. Teologiens indhold er netop kristendommen som både Guds ord og dets virkning, for såvel Ordet som troen er meningsløse uden for deres indbyrdes relation.

Det kan måske synes lovlig optimistisk af Kierkegaard at mene, at han derved kan undgå at tage fejl, men man skal ikke glemme, at han fremhæver teologiens fragmentariske karakter. Et værn mod vildfarelser er derfor ikke nødvendigvis et værn mod mangler. Teologien kan aldrig nå længere, end livet er nået på samme sted og til samme tid.

Efter at fundamentet er lagt, gælder det nu om at rejse bygningen. Først gør Kierkegaard rede for de måder, den menneskelige fornuft kan betjene sig af i sin stræben efter så fuldkommen og fuldstændig en erkendelse som muligt. Der er to – og kun to – *modi*, den historiske og den filosofiske. Den historiske *modus* følger sit tema, som det virker og

selv påvirkes lige fra begyndelsen gennem forskellige stadier, både under gunstige og ugunstige vilkår. Den filosofiske *modus* arbejder overalt på at adskille det specielle fra det væsentlige. Den leder efter det uforanderlige, enheden i mangfoldigheden, identiteten i variationerne. De to måder er uundværlige for hinanden. De udgør hinandens komplement og er derfor forbundet i enhver erkendelsesakt, skønt det normalt vil være sådan, at den ene spiller hovedrollen, medens den anden er hjælpende ledsager.

Dette syn på den menneskelige erkendelses ejendommelighed præger hele Kierkegaards forestilling om det teologiske studiums opbygning. Historisk set bør man ikke blot interessere sig for profeternes og apostlenes vidnesbyrd om ordet, men også for alt det, som er overleveret af mennesker vedrørende dette ords liv gennem hele kirkehistorien. Kierkegaard ser ingen tvingende grund til at betragte skriftfortolkning og kirkehistorie som to fra hinanden adskilte discipliner. De er blot underafdelinger under den historiske teologi. Men med dette studium bør, som sagt, en filosofisk behandling af de samme ting være snævert forbundet. Den filosofiske teologi søger enheden gennem de forskellige grader og perioder for således at nå frem til en erkendelse af den sande menneskelige natur og af den sande og fuldkomne kristendom.

Den filosofiske teologi

Kierkegaard er dermed kommet så vidt, at han kan begynde at beskæftige sig nærmere med den filosofiske teologi. Når han kalder den sådan og ikke vil bruge den gængse betegnelse »systematisk teologi«, hænger det sammen med, at den efter hans mening ikke har mere krav på ordet »system« end en ordentlig historisk behandling. Han begynder med at konstatere, at man først i det 17. århundrede begyndte at skille dogmatik og etik fra hinanden. Det finder han forkert, da troen ikke stræber mere efter erkendelse end efter praksis. Dogmatik og etik hører altså sammen.

Det bliver da spørgsmålet for ham, hvordan en teologi, der i lige grad tager hensyn til den historiske og den filosofiske *modus*, kunne tænkes at se ud. Dertil leverer han en skitse, samtidig med at han selv rejser og

besvarer nogle indvendinger mod hele sit oplæg. Blandt indvendingerne er der en, som sætter spørgsmålstegn ved ideen om, at teologiens enhed er bestemt af sammenhængen mellem den historiske og den filosofiske teologi. Måske med tanke på den Hegel, der i sin tid havde imponeret og frastødt ham på én gang, men også med henblik på de teologer, der gik i hans eller andre af den tyske idealismes tænkeres fodspor, skriver han, at i vore dage vil det, man kalder filosofi, helst gøre krav på det hele. Man kan gå med til, at den filosofiske (dvs. systematiske) teologi kan belyse kirkens historie, men at noget fra historien skulle være væsentligt for teologien, tåler man ikke. Hermed vil Kierkegaard sige, at med en sådan opfattelse ophæver man teologiens enhed som én videnskab. Men den filosofiske teologi kan ikke bestå alene, for kun ved historiens vidnesbyrd kan man sikre sig, at det virkelig er kristendom, den taler om, og ikke rent hjernesvind. Lige så lidt kan den historiske teologi bestå uden medvirken af den filosofiske, for i så fald ville man forvirres af mængden af oplysninger uden at kunne få orden på dem. Det er heller ikke nok blot at hente udvalgte historiske træk ud af deres sammenhæng. Tværtimod, jo mere det historiske forløb forstås ud fra egne forudsætninger, des større betydning vil det få, og des mindre kan det undværes i det teologiske system.

Der er altså ikke tale om, at den forening af dogmatik og etik, som Kierkegaard iøvrigt benævner »summistisk« teologi, reducerer skriftfortolkningen til hebraiske og græske gloser og kirkehistorien til årstal og navne. Kun ved en fuldstændig optagelse af den historiske teologi kan teologiens enhed hævdes. Alt for længe, mener Kierkegaard, har det, man kalder systematisk eller spekulativ teologi, været et håbløst mismask, som enhver behandlede efter forgodtbefindende. Man kan måske udtrykke det på den måde: den historiske teologi skal sikre, at det virkelig er kristendom, der tales om, og den filosofiske teologi skal sørge for, at »den røde tråd« i historiens forløb fastholdes. Netop derfor må den historiske teologi altid ledsages af den filosofiske, så historien ikke fremtræder som det, en engelsk historiker har kaldt »one damned thing after another«, og den filosofiske må ledsages af den historiske, så det sikres, at det, der siges, er udsprunget af sammenhængen mellem ordet

og troen, som den fremtræder i kirkens historie, og ikke blot er en tilfældig teologs ideer.

Disse synspunkter ligger også bag den skitse af den »summistiske« teologis opbygning, som Kierkegaard leverer. Han lægger ikke skjul på, at den gængse teologi – og dermed også det teologiske fakultets – er uegnet som grundlag. Med sin stærke opdeling i adskilte fag tilslører den snarere enheden, der bestemmes af teologiens centrum, som er i Jesu Kristi person, fra hvem erkendelsen af alle menneskelige og guddommelige ting udgår, og fra hvem kærligheden udgydes. Det kristne liv, hævder Kierkegaard, er derfor både en real og intuitiv erkendelse og en kærlighed i fuldkommen form. Mod dette stræber både den historiske og den filosofiske teologi, så vidt det er muligt her på jorden, dvs. i retning af en sand, men diskursiv erkendelse. Kierkegaard afviser mystikken: kun Gud kan erkende Gud direkte. Vi kender ham kun i ham, i hvem den sande og ægte menneskelighed er nærværende: Jesus Kristus, Guds sande billede.

Selve skitsen skal ikke gennemgås her. Det er nok at nævne, at den selvfølgelig forsøger at fastholde enheden af lære og liv, som det forinden er fremhævet. Bogen slutter med et kapitel om den apologetiske teologi, dvs. om teologiens »selvforsvar«. Mest interessant er det, at Kierkegaard med Grundtvig argumenterer for, at kirken som historisk kendsgerning må være udgangspunktet. Dermed skal det siges, at enhver beskæftigelse med det historiske, der ikke bevidst tager sit udgangspunkt i det nærværende, finder sted i et tomt rum og derfor kun kan føre til livløse konstruktioner, men også, at ethvert forsøg på at blive i nutiden ender i indholdsløse spekulationer, hvis det ikke er båret af bevidstheden om den historiske sammenhæng.

Peter Kierkegaards disputats er ikke uden mangler, men den ned-sabling, den blev genstand for i fakultetsmedlemmernes vurdering, er dog mere præget af indgroede fordomme end af en uvildig forståelse. Fakultetets hævde af en »skriftteologi« var, som allerede Grundtvig havde påpeget det, aldeles principløs, fordi man samtidig forbeholdt sig selv ret til at afgøre, hvad der havde gyldighed. Idet man fastholdt Bibelen som kristendommens grundlag, og på samme tid ville være dens

dommer, gjorde man sig selv til kristendommens kilde for menigmand. Skønt overbevist om Bibelens autoritet søgte Kierkegaard i Grundtvigs spor at anvise en helt anden vej. Over for det brændende spørgsmål, som man siden den historiske bibellæsnings indførelse i det 18. århundrede ikke fandt noget svar på ad de vante baner, nemlig hvordan man kommer fra Jesus af Nazareth til Kristus, den levende Herre, henviste han til Ordet, der bekendes og tros i kirken, som udtryk for Kristi nærværelse i menigheden. Dermed var to ting givne, som i det foregående er fremhævet; for det første: foreningen af ordet og troen må medføre, at teologiens genstand er både ordet og dets virkning, dvs. såvel lære som liv, og for det andet: da livet i troen på ordet, som er Kristus selv, er at finde i skriftens og kirkehistoriens vidnesbyrd, er det kun dér, vi kan forvise os om, at det, vi siger, virkelig er kristendom. Derfor omfatter teologiens enhed både den historiske og den filosofiske teologi.

Den trods alt vel overståede disputats synes at have befriet Peter Kierkegaard for i hvert fald nogle af de anfægtelser, der havde plaget ham, og dermed at have frigjort hans kræfter til at »realisere det almene«, for at bruge et af broderens udtryk.

Peter Kierkegaards virke i København og Pedersborg (1836-1857)

Kort efter disputatsen bad den nu 31-årige licentiat sin fader om tilladelse til at gifte sig, og den 21. oktober 1836 holdt han bryllup med Marie Boisen, datter af biskop Boisen. Parret tog bolig i faderens ejendom på Nytorv, men allerede den følgende sommer døde hustruen. Efter tre års forløb indgik Peter nyt ægteskab med præstedatteren Henriette (Jette) Glahn, som var datter af en søster til Grundtvigs kone Lise. Hun levede ganske vist lige til 1881, men efter sønnen Pouls fødsel 1842 var hun svagelig og det meste af tiden sengeliggende. Lang tids ægteskabelig lykke blev således ikke forundt ham. Hans anlæg for at se tegn i alt, hvad der hændte ham, har utvivlsomt formået at gøre en vanskelig situation

endnu ulykkeligere, end den var i forvejen. Sorg og trængsler hindrede ham dog ikke i et rastløst virke udadtil. Vilje og evne tilskyndede ham til at tage del i det offentlige liv, både som teolog og som borger.

I sit votum om disputatsen havde H.N. Clausen ytret, at afhandlingen »ikke er værdig til at tjene som Fundament for en akademisk Grad, der betegner Værdighed til at bestige det akademiske Catheder«. Ikke desto mindre havde fakultetet ved sin handlemåde netop givet Peter Kierkegaard retten til at forelæse ved universitetet, og den benyttede han sig også straks af. I årene 1836-1838 holdt han forelæsninger over nogle af de nytestamentlige breve, samtidig med at han fortsatte som manuduktør. I begge egenskaber havde han stor søgning. Det skyldtes ikke blot hans principielle tilslutning til Grundtvig, som flere og flere teologiske studenter lyttede til, men tillige i høj grad hans betydelige lærdom, der forøvrigt også gjorde indtryk på hans broder Søren. I samme periode skrev han en række kyndige afhandlinger om trosbekendelsens plads i den senantikke kristendom, naturligvis med det formål at befæste Grundtvigs forståelse af trosbekendelsens plads i kirken.

Peter Kierkegaard havde med sin disputats slået et slag for Grundtvigs sag, som havde advaret fakultetet imod ham, men også gjort indtryk på studenterne. I de følgende mange år var han utrættelig i sit forsvar for det Grundtvigske kirkesyn, og det kan siges, at han i kraft af sin lærdom og veltalenhed nok – foruden Grundtvig selv – er den, der har betydet mest for dets gennemslagskraft i årtierne omkring århundredets midte. Og dog blev han aldrig »grundtvigianer« i egentlig forstand. Det er således ret sigende, at han trods sit personlige forhold til Grundtvig aldrig kom til at høre til hans nære venner. De tiltalte vedblivende hinanden med »De«. Ved flere af de lejligheder, da Grundtvigs venner hyldede deres høvding under stor offentlig omtale, blev Peter væk. Han var for meget en Kierkegaard til at kunne indrulleres blandt rygklappere af nogen art. I det omfang, hvori han var enig med Grundtvig, tog han til orde for hans sag, men han fulgte ham ikke ukritisk. Ved flere lejligheder opstod der midlertidige misstemninger mellem dem, fordi Peter tillod sig at mene noget andet end den gamle. Nok var han, som hans biograf Otto Holmgaard siger, »Grundtvigs lærling«, men han var ikke, og blev aldrig, hans eftersnakker. Hvad han

kunne og måtte sige, var, også når det gjaldt Grundtvigs kirkelige anskuelse, bestemt af hans egen, selvstændige stillingtagen.

I de år (1832-1839), da Grundtvig prædikede til aftensang i Frederikskirken, var Peter ofte hans tilhører, og da Grundtvig i 1839 var blevet præst ved Vartov, var Peter ikke sjældent prædikant dér. I 1838 havde Grundtvig bedt ham om at grundlægge Nordisk Tidsskrift for Christelig Theologie, hvad han gjorde 1840 sammen med sin ven Th. Oldenburg. Da det ophørte med Oldenburgs død 1842, udgav Peter siden »Fortsættelser fra Pedersborg«, som han i hovedsagen selv skrev. Han var også blandt dem, der i 1838 opfordrede Grundtvig til at holde de historiske forelæsninger på Borchs Kollegium, som fik stor betydning for det omsving i den offentlige mening, der forvandlede Grundtvig fra at blive anset for at være en fantast til at være højt respekteret, inden han som bekendt endte som levende nationalmonument.

Peters anseelse blandt studenterne blev af betydning, da han deltog i et studentermøde på Hotel d'Angleterre kort efter Frederik VI's død. Orla Lehmann, D.G. Mønrad og andre ønskede en adresse til den nye konge, hvori denne opfordredes til at give landet en fri forfatning. Peter hindrede vedtagelsen og blev selv talsmand for en adresse, der indskrænkede sig til at lykønske Christian VIII. For Peter blev det indledning til en varig forbindelse med det nye kongepar, der nu lærte både ham og broderen at kende. Som Carl Weltzer siger i sit værk »Peter og Søren Kierkegaard«, var dette til stor glæde for Søren, »trods al Ironiseren derover«. Dronning Caroline Amalie, der som bekendt var en varm tilhænger af Grundtvig, mødte Peter hurtigt i to sammenhænge. I 1838 havde han været medindbyder til stiftelse af asylskoler, og netop på asylskolen blev han præsenteret for dronningen. To år senere blev han af Caroline Amalie anmodet om at fortælle kirke- og verdenshistorie. Disse foredrag på Amalienborg fortsatte, indtil han 1842 forlod København. Det var vel også hans kontakt med kongeparret, som i 1842 bevirkede hans valg til formand for en deputation til kongen, der ved frivillige bidrag ønskede at formindske den betydelige statsgæld. Bevidstheden om, at offentlige anliggender også under et enevældigt styre bør engagere ansvarlige borgere, ligger vel også bag Peters medvirken

Sørens Broder

ved stiftelsen af »Danske Samfund« i 1839. Skønt også Orla Lehmann var blandt stifterne, bærer denne forening, der ville »vække og fremme Folkelivet« ved hjælp af »det levende Ord«, »fri Foredrag, Samtale og Sange«, umiskendeligt præg af Grundtvigs indflydelse. Her skulle den stemning befordres, som havde rådet under Grundtvigs »Mands Minde«-forelæsninger året før.

Peter Kierkegaard kunne ikke, sådan som han uden tvivl havde foretrukket det, forvente at få ansættelse ved universitetet. Det er da grunden til, at han atter tænkte på at søge præsteembede. I den anledning aflagde han de for ordination nødvendige praktisk-teologiske prøver – og besøgte biskop Mynster. Den 10. september 1842 udnævntes han til sognepræst i Pedersborg og Kindertofte ved Sorø. Mynster har sandsynligvis hellere set ham som præst på landet end som en i forhold til studenterne indflydelsesrig teolog. Det nye embede afholdt ham imidlertid ikke fra at øve betydelig indflydelse på de sjællandske præster, dels i det af Mynster foragtede »Sydvestsjællandske Broderkonvent«, dels i det nye Roskilde Præstekonvent, som biskoppen heller ikke var glad for. Begge steder var den grundtvigske fløj dominerende, og Peter Kierkegaard en hyppig og højt agtet taler. Her, blandt embedsbrødre, kunne han udfolde sin af lærdom underbyggede veltalenhed med stor virkning. Derimod tyder alt på, at hans sognes beboere har haft svært ved at forstå ham. I Kindertofte var messefald ikke usædvanligt, medens han i kirken i Pedersborg i hvert fald kunne glæde sig over, at en lille kreds fra det nærliggende Sorø Akademi deltog i gudstjenesten.

Helt gled dog København og universitetet ikke ud af billedet. I 1850 holdt han under stor tilstrømning forelæsninger i universitetets festsal. Da C.Th. Engelstoft året efter blev biskop i Odense, fik Kierkegaard en opfordring fra 53 studenter til at søge professoratet. Fakultetet mente dog ikke at kunne anbefale hans udnævnelse. Som formel grund angaves Kierkegaards erklæring om, at han ikke så sig i stand til at undervise i hebraisk, men mere vægt skal man nok lægge på en bemærkning fra fakultetets side om, at man anså ham for at lade sig lede af (grundtvigske) »Partihensyn«. I 1854 blev igen et professorat ledigt,

denne gang efter H.L. Martensen ved dennes udnævnelse til Mynsters efterfølger på Sjællands bispestol. 90 studenter og kandidater ytrede i en adresse ønske om at få Kierkegaard, men ministeren, A.S. Ørsted, udnævnte J.A. Bornemann, der havde måttet opgive at virke som privatdocent af mangel på tilhørere. Sandsynligvis handlede Ørsted efter råd fra Martensen, som han mod kongens ønske havde gjort til biskop.

Der kan ikke herske tvivl om, at Kierkegaard ved de to lejligheder, hvor fakultetet vragede ham, var langt den bedst kvalificerede af samtlige ansøgere. Når han ikke ville give sig af med hebraisk, var det på ingen måde, fordi han ikke beherskede dette sprog – det viser afhandlinger af ham, at han gjorde – men fordi han var ængstelig for ikke at kunne leve op til de strenge krav, han stillede til sig selv. Den sygelige skrupulositet var altid lige i nærheden. Betydning for hans muligheder havde dette forbehold dog i virkeligheden ikke. Det var ikke blot uvilje mod hans velkendte synspunkter, der fik fakultetet til at afvise ham, men også ren og skær frygt for den indflydelse på studenterne, som han i kraft af sin viden og begejstrende fremstillingsevne ville have fået som professor.

Ganske som i Grundtvigs tilfælde opstod også i Kierkegaards ønsket om at komme til København. Han havde forgæves søgt valg til den grundlovgivende Rigsforsamling, men kort efter blev han medlem af Landstinget. Nødvendigheden af at opholde sig meget i København fik ham til at antage en kapellan. Måske har han forestillet sig muligheden af til stadighed at være i rigsdagen? Sådant kom det ikke til at gå, men i 1856 blev sognepræsteembedet ved Helligåndskirken ledigt. Kierkegaard tænkte på at søge det, for således at få en prædikestol i byen. Desuden forudså han muligheden for i større udstrækning at benytte sig af sin *jus docendi*. Men inden det kunne blive til noget, fik han brev fra konseilspræsidenten, der tilbød ham Ålborg bispestol. Efter mange betænkeligheder – og bibelopslag! – og samtaler med Grundtvig og andre sagde han ja, da også hans kone Jette, »der gruede for Kiøbenhavn, tager det saa jævnt med Reisen til det nordlige Jyllands Siberien«.

Til sin forbløffelse erfarede Kierkegaard, at Martensen havde bragt ham i forslag. Det er nu ikke så mærkeligt. Ved at sende ham til

Sørens Broder

»Sibirien« slap Martensen af med ham. Det havde formentlig på grund af hans anseelse været umuligt at forbigå ham til embedet ved Helligåndskirken. Tilmed forsvandt han derved fra Roskilde Konvent, hvor han var en dominerende skikkelse. At Martensen var bange for hans magtfulde personlighed, er der mange vidnesbyrd om, især i biskoppens mangeårige korrespondance med sin »Busenfreund«, domprovst Gude i Roskilde, hvori det vrimler med sure bemærkninger, hvis bitterhed ikke bliver mindre ved den modvillige indrømmelse af Kierkegaards rige evner og personlige integritet.

Netop da Kierkegaard var i København i anledning af bispeudnævnelsen, afholdtes det første skandinaviske kirkemøde, hvor man bl.a. drøftede Grundtvigs kirkelige anskuelse. Han gik hen til mødet og hørte her et foredrag, hvori hans egen og Grundtvigs ven A.G. Rudelbach kritiserede Grundtvig. På sin sædvanlige manér holdt han improviseret et modforedrag med udfoldelse af sine dialektiske færdigheder. Talen, som han bagefter skrev ned efter hukommelsen, var kun én af mange lignende gennem årene. Men i konventerne og andre steder holdt han også mange foredrag med kirkehistoriske og bibelske emner. Det er karakteristisk for ham, at han aldrig selv søgte at realisere det program for den systematiske teologi, som var blevet fremlagt i disputatsen. Helt koncentreret om de »sager«, der i øjeblikket optog ham, havde han ofte svært ved at føre noget til ende. Således begyndte han også på en meget original gennemgang af kirkehistorien, men længe inden den blev færdig, var han optaget af noget andet. Hans folkelige og kirkelige virke i Pedersborg-tiden satte meget i gang, men hans anfægtede sind og en trang til at komme til bunds i alt, hvad han havde at gøre med, blev ofte en hindring for ham. Den stærkeste blivende betydning fik han nok i denne periode som den grundtvigske anskuelses lærde forsvarer.

Men just i denne egenskab kom han i stærk modsætning til sin broder Søren, hvis forfatterskab i hovedsagen falder i Peters Pedersborg-tid. I modsætningen mellem de to brødre afspejles den store kontrast i dansk kirke- og åndsliv i det 19. århundrede, som er en så væsentlig del af den danske arv.

Broderstriden

Søren Kierkegaard havde i »Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift« (1846) taget Grundtvigs kirkelige anskuelse op til behandling, men på en måde, der må betegnes som forfejlet. Han har ikke rigtig forstået, hvad det drejer sig om. Netop i 1846 besøgte han flere gange sin broder i Pedersborg, men intet tyder på, at de har talt om det spørgsmål, eller overhovedet om Søren's forfatterskab. Siden disputatsen i 1836 vidste Søren jo godt, at Peter var den teologisk mest dybsindige og lærdeste blandt anskuelsens talsmænd, og Peter har utvivlsomt læst angrebet på Grundtvig omhyggeligt. Anledning til at ytre sig om broderen fik han imidlertid først i 1849, da diskussionen om Martensens »Christelig Dogmatik« for første gang bragte Søren's synspunkter direkte ind i den teologiske debat. Peter holdt da et foredrag i Roskilde Konvent om Martensen og Søren. Til baggrunden for Søren's rasende reaktion hører det, at han siden 1848 i sine dagbøger rettede voldsomme angreb på sin broder.

Peters foredrag, som året efter offentliggjordes i »Dansk Kirketidende«, tog udgangspunkt i vers 5,13 i Paulus' 2. Korintherbrev. Paulus' begejstrede, »ekstatiske« tale og på den anden side hans rolige og besindige udviklinger bruges til at sammenligne Søren Kierkegaard og Martensen. Skønt Peter tilkender begge en vis ret, er det klart, at han har mere sympati for sin broders end for Martensens bestræbelser. Ikke desto mindre blev Søren såret og ikke mindst rasende over at blive betegnet som ekstatiker. Læser man foredraget i sammenhæng, er der imidlertid ikke mindste dokumentation for, at ekstatisk skulle være det samme som gal, sådan som Søren opfatter det. Peter understreger meget stærkt, at Søren's fastholden ved paradokset og troens afgørelse er en særdeles nødvendig advarsel mod spekulationens fristelse. Men desuden påpeger han en anden væsentlig ting: I sin bekæmpelse af Martensen havde professor Rasmus Nielsen brugt de Kierkegaardske pseudonymer, og det er, som Peter siger, forunderligt således at se livets protest mod teorien gjort til en ny teori, »protesterende og gjendrivende paa en Boghandlers Forlag, istedenfor i Gjerningens Ildprøve og med Livet som Indsats«. En teori kan i henhold til sin natur gentages i det uendelige,

Sørens Broder

Portræt i Budolfi Kirke i Aalborg. Signaturen E.V. er muligvis Johan Fr. Vermehren.

hvorimod protesten på livets vegne mod al teori mister sin troværdighed ved således at blive brugt i litteraturen.

Søren fornemmede naturligtvis selv det samme og tog afstand fra Nielsen, men han indrømmer ikke, at Peter her har forstået ham bedre end andre. I stedet for fylder han mange sider med hånende bemærkninger om præstekonventer og vender gang på gang tilbage til Peters foredrag med bidske og næsten hadefulde udfald. For enhver, der beskæftiger sig med Søren Kierkegaard for at forstå ham – og ikke blot for at synes åndrig – må dog Peters ord om Søren, der er i begreb med at få tilhængere, være en anledning til eftertanke. Er der i det hele taget, kunne man spørge, anden måde at forstå Søren Kierkegaard på end at sætte livet ind? At han selv måtte afvise en forståelse som broderens, der kun tilkender hans protest betydning som en gavnlig advarsel mod spekulationens fristelse, er klart nok.

Angrebet på Martensens tale ved Mynsters begravelse og alt, hvad der fulgte, især med tidsskriftet »Øieblikket«, var en klar konsekvens af Søren Kierkegaards indsats. Der kan naturligvis være forskellige meninger om de ting, han skrev under kirkekampen, men at hovedsagen lå i forlængelse af forfatterskabet, forekommer det ikke rimeligt at bestride. Vist leverede han for al fremtid det fornødne materiale til præstekarikaturer og antikirkelig propaganda i så rigeligt mål, at ugudeligheden aldrig selv har behøvet at finde på noget, men det hører til de fornøjelige biting. Meget af det, han fyldte »Øieblikket« med, er måske ikke særlig værdigt for ham, men anledning til at betegne ham som forrykt giver det ikke. Det kan godt forklares ud fra en følelse af afmagt over for den selvtilfredse »Statskirke«, der hverken ville eller kunne forholde sig seriøst til hans anliggende. Men måske har også forholdet til broderen medvirket til at give udfaldene en så eksalteret karakter, at mange fandt det beroligende og derfor praktisk at betegne dem som en syg mands rablen?

Umiddelbart var det ud fra forfatterskabet klart, at netop Mynster og Martensen måtte være Søren Kierkegaards modstandere. Ikke blot deres statskirkelige indstilling, men også deres betragtnende og spekulativt orienterede teologi måtte være ham stærkt imod. Han var ikke blind for, at et angreb på de to indflydelsesrige teologer og hele deres retning måtte være Grundtvig og hans venner meget tilpas, for også de var jo modstandere både af statskirkens stive institutionspræg og af den »ty-ske« teologi. Skønt Grundtvig og hans fløj kun omtales flygtigt i »Øieblikket«, er dagbøgerne fyldt med hvasse og hånende angreb, altid med broder Peter som en af hovedfigurerne. Vi får her at vide, at grundtvigianerne er de mest depraverede af alle. Peters begavelse og gode kundskaber hævdes at være forkludret ved at komme i berøring med Grundtvig. Når Søren mener, at et angreb på Grundtvig af nogen kunne tydes som ønske om hævn over broderen, er det næppe udtryk for en nøgtern vurdering, men snarere for hans egen umådelige optagethed af forholdet til Peter. Hensynet til broderen får ham til at tilbageholde en fuldt færdig artikel, beregnet til »Øieblikket« – og det selv efter at han på grund af et nyt foredrag af Peter i Roskilde Konvent bryder forbindelsen med ham.

Sørens Broder

Peter havde i juli 1855 besøgt Søren, men uden at det var kommet til en åben drøftelse mellem dem. I samme måned talte han altså på konventet. Foredraget, hvori Peter Kierkegaard åbent og klart gjorde rede for sin uenighed med broderen, kender vi kun i nogle sene gengivelser, som dog nok får det vigtigste med. At kristendom er eksistens, kan han helt tilslutte sig. Skønt Søren ikke var i stand til at se det, var det jo netop, hvad Grundtvig havde hævdet over for H.N. Clausen, ligesom Peter selv havde betonet det i sin disputats og utallige gange siden. Men identificerer man denne eksistens med en uendelig fordring, betyder det, at »det nye Testamentes Christendom«, som Søren taler om, egentlig kun findes i Herrens taler, medens Ny Testamente iøvrigt viser et ganske andet billede. Hvad Søren fordrer af troen, siger Peter, er i Ny Testamente et spørgsmål om kærlighed. Netop som eksistens kan troen ikke forekomme uden for den skikkelse, som præger alt menneskeliv, dvs. som udfoldelse fra undfangelsens kim til mandens modenhed. Det er derfor efter Peters mening en vildfarelse, når hans broder kun omtaler troen i dens fulde kraft og højeste spænding, idet han fuld af hån bryder staven over den barnlige og uprøvede tro.

Søren havde i papirerne påstået, at grundtvigianisme i grunden ikke var andet end jødedom. I foredraget retter Peter den samme beskyldning mod sin broders skrifter. Det er sandt nok, at kristendom ikke er, hvad flæbende præster gør den til, men den påstand er kun til gene for dem, der ikke kan skelne mellem sentimentalt præk og evangeliets prædiken. Men hvis kristendom, som Anti-Climacus siger, er det absolutte, nemlig den uendelige fordring, så må man spørge, hvori da forskellen mellem jødedom og kristendom består? Jødedommen anerkender den absolutte fordring, så hvis der skal være en forskel, må den med Paulus og Luther sættes i, at i kristendommen har det absolutte gjort sig selv relativt. Dermed menes: over for jødedommens fordring står kristendommens løfte om opfyldelse som Guds gave. Taler man kun om troen i dens fulde kraft, med kun hån til overs for den ufuldkomne tro, hvordan skal vi så blive bekendt med den herre, som trøster den anfægtede? Det vil næppe lykkes, mener Peter, hvis vi »tage for gode Varer alt det som Pseudonymerne vil have Ord for at fordre af os paa hans Vegne«.

Det skulle blive den eneste gang, Peter talte ud om sit syn på Sørens

livsværk. Hvad han sidenhen lejlighedsvis antyder, viser, at han fastholdt sin opfattelse til sin død. I sin tale ved Søren's begravelse, som han iøvrigt nægtede at udgive, afholdt han sig fra at komme ind på broderens synspunkter. Man må således give ham ret i, hvad han siden skrev til sin nevø Henrik Lund: han havde givet broderen frit spillerum ved kun een gang at tage til orde, i foredraget juli 1855, som ikke blev offentliggjort. Det var ikke Peter, men Søren, der gjorde broderstriden til en hovedsag. Og det var Søren, der gik helt over gevind i sin forbitrelse, medens Peter sagligt gjorde rede for uenigheden mellem dem. Alligevel lod Søren ikke striden komme offentligt til udtryk. Hvorfor? Det kan man kun gætte om. I betragtning af dagbøgenes ubeherskede forhånelser af Grundtvig og grundtvigianerne og de sidste måneders understregning af, at de er de egentlige fjender, kan det synes mærkeligt, så meget mere som Søren forsikrer sig selv om, at han ikke (som tilfældet var med Mynster) var bundet af noget pietetshensyn. At det trods alt skulle være hensynet til broderen, er der ikke noget, der taler for. Han havde jo, som Peter siden siger, lyst ham i band ved at afvise ham, både ved et besøg i august og siden på dødslejet. Hvad kunne da holde ham tilbage, når det efter hans eget udsagn var den største sag, Danmark har haft, han havde den ære at tjene?

Det er lettere at spørge end at give et svar. Under alle omstændigheder kan man beklage denne gådefulde tilbageholdenhed, der bevirkede, at kirkekampen 1854-1855 forløb anderledes, end de private optegnelser lagde op til. Danmarks »største sag« blev hæmmet af hensyn, der uanset grunden havde med broderen at gøre. Protestens konsekvenser blev ikke draget fuldt ud. Med Peter gjorde han kun op privat ved at afbryde forbindelsen, skønt et offentligt opgør med den broder, der dialektisk var hans jævnbyrdige og i kundskaber var ham overlegen, ville have rettet sigtet mod Grundtvig og grundtvigianerne, efter hans eget udsagn de eneste, han virkelig ville til livs.

Broderstriden, der egentlig var kirkekampens centrum, incitamentet i vreden over Grundtvig og hans »hjertelige« tilhængere, udkæmpedes for Søren's vedkommende kun i dagbøgerne.

Biskoppen

Først år efter Sørens død stiftede Peter bekendtskab med sin broders papirer. Skønt nærmeste arving overlod han villigt ansvaret for dem til nevøen Henrik Lund, der hævdede at have fået opgaven betroet af Søren selv. Da Henrik Lund rejste til Vestindien, tilbød Peter papirerne til Emil Boesen, som imidlertid afslog. Først da overtog han dem selv. Ikke længe efter modtagelsen udgav han 1859 »Synspunktet for min Forfatter-virksomhed«. H.P. Barfod, der senere blev en af udgiverne af papirerne, blev sat til at ordne dem. Beskæftigelsen med Sørens papirer blev for Peter anledning til mange bekymringer og anfægtelser, så længe han levede, dels fordi selve opgaven var vanskelig, dels fordi han fik henvendelser forskellige steder fra, som krævede hans stillingtagen til spørgsmål vedrørende broderens eftermæle. Der er imidlertid intet i hans egne efterladte papirer, der tyder på, at læsningen af Sørens udtalelser om ham selv har øvet nogen særlig indflydelse på ham. Som han siger i et brev: allerede de trykte ting (og det personlige forhold til broderen) havde sagt ham, hvad der kunne siges. Når han blev beskyldt for at holde papirerne tilbage af frygt for sin egen position, kunne han tilbagevise beskyldningen ved at henvise til, at Søren havde fået sagt, hvad han ville, og at han selv på ingen måde havde gjort noget for at overtage papirerne efter Sørens død. Men han skjuler ikke, at meget af det efterladte forekommer ham at være skadeligt, og at han af den grund ikke vil medvirke til dets udgivelse.

Men skønt Ålborgbispens således næppe har følt sig foranlediget til at revidere sin opfattelse af broderens kristendomssyn og angreb på kirken, var der tilstrækkeligt andet, der bidrog til at accentuere anlægget for tungsind og ængstelighed hos ham: genvordigheder i stiftet, dårligt helbred, sørgelige familieforhold og fremfor alt personlige anfægtelser, der kunne overfalde ham i næsten alle situationer, der krævede en beslutning.

Han var biskop i årene 1857-1875. Det meste af hans tid og kræfter opslugtes af de mangehånde opgaver, stiftet pålagde ham, herunder ikke mindst bekæmpelsen af de sekter, som på denne tid vandt mange tilhængere i det nordjyske. Kun lejlighedsvis blev der tid til at skrive

lærde kirkehistoriske eller bibelvidenskabelige afhandlinger, omend han som biskop ofte fandt grund til at forholde sig til mange af tidens spørgsmål. Ved at forlade Sjælland var han, som formentlig ønsket af Martensen, kommet på afstand af hovedstaden, hvor i hans tid næsten alt af betydning endnu foregik. Væk fra stiftet var han sjældent, og blot en enkelt gang i en længere periode, nemlig da han i 1867-1868 var kultusminister.

Kun under store betænkeligheder modtog han – under stærkt pres – udnævnelsen. Han stillede som betingelse, at han ikke skulle have ansvar for Det kongelige Teater og Det kongelige Kapel, og at han ikke behøvede at deltage i selskabelighed. Teater og orkester følte han sig fremmed for og turde derfor ikke tage ansvaret. Det forlyder, at han var en besværlig minister, fordi han ville sætte sig grundigt ind i enhver sag, der krævede hans underskrift.

Megen tid tog naturligvis den sag, der havde forårsaget henvendelsen til ham om at overtage Kultusministeriet, nemlig gennemførelsen af en valgmenighedslov. Valget af netop ham til denne opgave, som regeringen havde gjort til et kabinetsspørgsmål, var helt naturlig. Han havde den fornødne anseelse og dygtighed, og så var han jo overbevist om sagens rigtighed.

Peter Kierkegaard forberedte loven og talte for den i Rigsdagen med vanlig overlegenhed. Skønt han, syg og træt, søgte og fik afsked som minister, inden loven blev vedtaget, er den dog helt og holdent hans værk. Sammen med den i 1855 gennemførte lov om sognebåndsløsning udgør valgmenighedsloven stammen i den – grundtvigsk inspirerede – frihedstænkning, som til denne dag har præget folkekirken – et ord som Peter Kierkegaard iøvrigt har formet, allerede længe inden Grundloven. Begge love havde til formål at bryde statskirkens institutionstvang og var således skridt på vejen væk fra den embedsmandskirke, som Søren Kierkegaard havde vendt sig mod. Men samtidig forudsatte de – i modsætning til ham – at kristendommen eksisterer, hvis den får frihed til at gøre det. Grundtvig – og Peter Kierkegaard med ham – havde heller ikke noget til overs for en »kristenhed«, der blot bestod i embedshandlinger og ydre former.

Søren Kierkegaard havde spottet over Grundtvigs og grundtvigianer-

Sørens Broder

nes overfladiske hjertelighed og letsind. Hvad Grundtvig angår, er karakteristikkene hen i vejret, og det samme gælder for Peter Kierkegaards vedkommende. Personligt var han som broderen præget af familiarven, og hans tro var mærket dybt af det. Søren Kierkegaard fortæller, at Peter engang sagde til ham, at forskellen mellem dem bestod i, at medens det for ham – Peter – drejede sig om at blive elsket, drejede det sig for Søren om at elske. Skønt Søren nødig vil gå med til, at Peter har ramt centralt, kan han ikke komme uden om, at der er noget rigtigt i denne bemærkning. I et større perspektiv kan man måske sige, at det svarer til modsætningen mellem Sørens krav om at *gøre sig* samtidig med Kristus i lidelse og efterfølgelse og Grundtvigs – og Peters – forkyndelse af, at Kristus, nærværende i sit ord, *er* samtidig med os.

For Peter Kierkegaard forblev troen på dåbspagten og trosordet (trosbekendelsen) det, han klyngede sig til, når anfægtelserne var ved at tage livet af ham. Hjemvendt fra København mødte der ham nye sorger. Sønnen Poul brød sammen efter at have taget teologisk embedseksamen. At han trods en markant begavelse viste sig livsuduelig, vil have bekræftet hans fader i den overbevisning, at slægten var dømt til undergang, sådan som hans egen fader og hans broder havde ment. I 1875 søgte Peter afsked som biskop.

Nogle år forinden var han begyndt at prædike regelmæssigt i Ålborgs fattiggård, og det fortsatte han med efter afgang. Hans sidste år blev mørke og triste. Mere og mere vandt den sygelige ængstelse og selvfordømmelse, der altid havde været en fare for ham, overhånd. I breve vendte han tilbage til ubetydelige begivenheder årtier tidligere og bad om tilgivelse for små, ofte indbildte forseelser. Han tilbagesendte alle ordener og bad om at blive frataget sin rang. Til sidst, ser det ud til, gled han ind i et åndeligt mørke, helt uden lyspunkter.

I sin samtids folkelige og kirkelige liv fik Peter Kierkegaard en betydning, der svarede til hans begavelse og personlige integritet, og som den betydeligste samtidige fortolker af Grundtvigs kirkesyn har han været med til, med virkninger frem til vor tid, at sætte sit præg på den store modsætning til broderens livsværk. I sit indre, personlige liv var han først og fremmest »Sørens broder«. Dertil behøvede han ikke sin broders tilskyndelser. Han havde rigeligt at gøre med at bære de

Leif Grane

byrder, som familiearven havde lagt på netop ham. Det fra faderen stammende fællesskab mellem brødrene gjorde det svært for dem at omgås fortroligt, men gav dem måske samtidig en gensidig forståelse, der kun yderligere komplicerede den saglige uenighed mellem dem. For Søren bevirkede det, at broderstriden til tider næsten overskyggede den saglige konflikt, men også, at han derved på sin egen måde bragtes til at se, at den åndelige dynamik i dansk åndsliv er – og formentlig i uoverskuelig tid vil være – bestemt af kontrasten mellem de to genier, der satte dagsordenen i sidste århundrede: Grundtvig og Kierkegaard.